

Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660, Leiden 1996; Nâsirüddin Saïdûnî, *Dirâsât târîhiyye fi'l-milkiyye ve'l-vaqf ve'l-cibâye: el-Fetretü'l-hadişe*, Beyrut 2001; Mustafa Demirci, *İslâm'ın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, İstanbul 2003, s. 329-431; *el-Câmi' li-nuşûşil-iktisâdî'l-İslâmî* (nşr. Müessesetü Âli'l-beyt li'l-fikri'l-İslâmî), Amman 1424/2003, III, 329-574, 655-894; Cengiz Kallek, *İslâm Medeniyetinde İktisat Düşüncesi Tarihi: Harâc ve Emvâl Kitapları*, İstanbul 2004, s. 14-28, 85-92, 116-120, 152-154, 239-240, ayrıca bk. tür.yer.; Yûsuf el-Kardâvî, *Fıkhû'z-zekât*, Beyrut 1426/2005, s. 668-747; Muvaffak Muhammed Abduh, *Nizâmü'd-çarâ'ib fi'l-fıkhî'l-iktisâdî el-İslâmî*, Amman 2005, tür.yer.; S. Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât (1206-1414)*, Ankara 2006, s. 241-247; *Osmanlı İmparatorluğu'nda 500 Yıl Boyunca Kullanılan Muhasebe Yöntemi: Merdiven Yöntemi* (haz. Cemal Eli-taş v.dğr.), Ankara 2008; Abdülazîz ed-Dürî, *en-Nüzümü'l-İslâmiyye*, Beyrut 2008, s. 89-158, 161-178; a.mlf., *Evrâk fi't-târîh ve'l-hadâire: Evrâk fi't-târîhi'l-iktisâdî ve'l-ictimâ'î*, Beyrut 2009, s. 45-96, 139-240; Halil İnalıcık, "Çift-Hane Sistemi ve Köylünün Vergilendirilmesi", *Doğu Batı Makaleler II*, İstanbul 2008, s. 96-110; a.mlf., "Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu", *TTK Belleten*, XXXIII/92 (1959), s. 575-610; a.mlf., "İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *AÜ İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, I, İstanbul 1959, s. 29-46; a.mlf., "Darîba (Ottoman Empire)", *EJ²* (İng.), II, 146-148; Mehmet Erkal, *İslâm'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, İstanbul 2009; Abdullah Mutlu, *Tanzimattan Günümüze Türkiye'de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi*, Ankara 2009; Ahmet eş-Şerebâsî, "eđ-Darâ'ib fi'l-İslâm", *ME*, XXXIV/4 (1962), s. 467-471, 477-484; XXXIV/6 (1963), s. 668-673; XXXIV/7 (1963), s. 811-819; XXXIV/8 (1963), s. 976-982; Ahmet Debbâğoğlu, "İslam Vergi Nizamı", *Fikir ve Sanatta Hareket*, X/113, İstanbul 1976, s. 5-31; Ch. Pellat, "Some Remarks on a Problem of Taxation in Mediaeval Islam", *HI*, IV/1 (1981), s. 15-22; Mustafa Fayda, "Hz. Ömer ve Ticaret Malları Vergisi veya Uşur I-II", *AÜİFD*, XXV (1981), s. 169-178; XXVI (1983), s. 327-334; Ziya Kazıcı, "Osmanlılarda Örfî Vergiler ve Bu Vergilerin Kaynağı Olan Örfî Hukuk", *MÜİFD*, sy. 4 (1986), s. 285-310; Mahmûd Ebû Leyl, "Medâ'î sultânî'd-devle fi farzî çarâ'ibi'l-kifâye", *Mecelletü's-Şer'â ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, V/11, Küveyt 1409/1988, s. 15-67; Khaled Abou El Fadl, "Tax-Farming in Islamic Law (Qibalah and Daman of Kharaj): A Search for a Concept", *IS*, XXXI/1 (1992), s. 5-32; Azhar Hasan Siddiqi, "The Role of Revenue Collectors in Islam", *Journal of the Research Society of Pakistan*, XXIX/2, Lahore 1992, s. 19-34; Cevdet Türkay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Vergi", *BTDD*, sy. 40 (2000), s. 54-67; Metin M. Coşgel, "Efficiency and Continuity in Public Finance: The Ottoman System of Taxation", *IJMES*, XXXVII (2005), s. 567-586; R. M. Guzman, "Orta Asya ve Horasan'da Abbâsî İhtilâli: Vergi, İhtida ve Dinî Grupların İhtilâlinin Başlamasındaki Rolü Hakkında Analitik Bir İnceleme" (trc. Mustafa Demirci), *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsikisi Dergisi*, VI/12, Konya 2008, s. 255-277; Helen Rivlin, "Darîba (Post-Ottoman Egypt)", *EJ²* (İng.), II, 148-150; Ann K.

S. Lambton, "Darîba (Persia)", a.e., II, 150-153; I. H. Qureshi, "Darîba (India)", a.e., II, 153-155; P. Saran - J. Burton-Page, "Darîba (Mughals)", a.e., II, 155-158; Jürgen Paul, "Fiscal System (Islamic Period)", *EI*, IX, 641-646; Willem Floor, "Fiscal System (Safavid and Qajar Periods)", a.e., IX, 646-651; "Cibâye", *Mv.F*, XV, 89-99; "Cizye", a.e., XV, 149-207; "Harâc", a.e., XIX, 51-91; "Uşr", a.e., XXX, 101-115; "Mükûs", a.e., XXXVIII, 377-380.

M. MACİT KENANOĞLU

VERRÂK

(الْوَرَّاقُ)

II. (VIII.) yüzyılda hatasız olarak mushafı, ayrıca çeşitli konularda telif edilmiş eserleri ücret karşılığında istinsah eden kâtiplere verilen bir ad (bk. HATTAT).

VERRÂK, Ebû Bekir

(أبو بكر الورَّاقُ)

Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Fazl el-Verrâk el-Hakîm et-Tirmizî (ö. 280/893)

İlk sûfi müelliflerden.

Aslen Tirmizli olup daha çok Belh'te ikamet etmiştir. Bir dönem hadis rivayetinde bulunmuş, fakat daha sonra müridliğe engel teşkil ettiği gerekçesiyle hadis rivayetini bırakmıştır (Kuşeyrî, s. 347). İlk dönem kaynaklarında yer almayan bir bilgiye göre ünlü muhaddis Ebû İsa et-Tirmizî'nin dayısıdır (Lâmîî, s. 174). Devrin önemli sûfilerinden Ahmed b. Hadraveyh ve özellikle Hakîm et-Tirmizî'nin sohbetlerinden istifade etti. Ebû Ali el-Cüzcânî ve Ebû Saïd el-Harrâz kendileriyle görüştüğü bilinen diğer sûfilerdir. Mâtürîdiyye mezhebinin başlangıç dönemine ait *es-Sevâdü'l-a'zam*'ın müellifi Hakîm es-Semerkindî onun yetiştirdiği talebeler arasında yer alır. "Müeddîbü'l-evliyâ" unvanıyla anılan Verrâk Tirmizî'de vefat etti.

Verrâk'ın fikirlerinin şekillenmesinde velâyet konusundaki görüşleriyle tanınan Hakîm et-Tirmizî'nin önemli etkisinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Onun, şeyhi gibi "Hakîm" sıfatıyla şöhret kazanmasının sebebi de bu olmalıdır. İlk dönem kaynaklarında Hakîm et-Tirmizî'ye dair hemen bütün menkıbeler ondan nakledilmiştir. Verrâk halkı âlimler, fakirler (sûfiler) ve emîrler şeklinde üç gruba ayırır. Bunlardan her birinin kendi sorumluluk alanlarına göre davranmasını toplumun sağlıklı biçimde

varlığını sürdürmesinin temel şartı kabul eder. Ona göre âlimlerin sorumluluğu ibadetle, sûfilerinki ahlâkla, idarecilerinki geçimle alâkalıdır. Âlimlerin bozulması şerîata bağlılığın gevşemesine, sûfilerin bozulması halkın ahlâkının zayıflamasına, idarecilerin bozulması geçim sıkıntısına sebebiyet verir. Her kesim kendisiyle ilgili hususlara özen göstermeli ve birbirleriyle münasebetlerine dikkat etmelidir. Aksi takdirde toplumun çözülüp dağılması kaçınılmazdır. Verrâk devlet adamlarının âlimlerden uzak durdukları sürece bozulacaklarını, âlimlerin devlet adamlarıyla içli dışlı oldukları sürece fesada uğrayacaklarını, dervişlerin hürmet ve itibar talep ettikçe durumlarının kötüleşeceğini söyler. Ahlâkla tasavvuf erbabı arasında kurduğu ilişki çerçevesinde sûfilere önemli bir görev yükleyen Verrâk onların sorumluluk alanına giren ahlâkın bozulması durumunda fâsıkların sâlihlere, zalimlerin âdillere, kâfirlerin müslümanlara galip geleceğini öne sürer. Ebû Bekir el-Verrâk, sûfiler arasında yaygın olan bir yönetime başvurmak suretiyle zühd kelimesini onu teşkil eden harfle dayanarak tanımlamaya çalışır. Buna göre zühd (زهد) ziyet, hevâyı ve dünyayı terketmekten ibarettir. Zühdün iman ve amel yönüne dikkat çeken Verrâk zühdü ve fıkhı bir yana bırakıp ilim namına kelâmı uğraşan kimsenin zındık, fıkhı kelâmı bir kenara atıp zühd ile iktifa eden bid'atçı, zühd ve kelâmı terkederek fıkhı yetinmeye kalkışan kimsenin fâsık olacağını söyler. Kurtuluş bunların her birinden nasibini almakla mümkündür.

Tasavvufî terbiyenin temel yöntemlerinden kabul edilen seyahati müridlerine yasaklayan Verrâk bu noktada diğer sûfilerden ayrılır. Ona göre mürid için üç âfet söz konusudur. Bunlardan birincisi sefer, ikincisi evlenmek, üçüncüsü hadis yazmaktır. Verrâk muhtemelen bu anlayışı sebebiyle halvete önem vermiş, etrafındakilerde halveti tavsiye etmiştir. Onun bu hayata tercih etmesinde yalnızlıktan hoşlanan tabiatının da önemli payı vardır. Nitekim ömür boyu Hızır'la karşılaşma arzusu taşıdığı ve hemen her gün yalnız başına kabristana gitmeyi âdet edindiği nakledilmektedir. Halvete rağbet etmesinin asıl sebebi ise insanlardan gelecek ezizetten kaçmak değil onlara sıkıntı vermekten sakınmaktır.

Ebû Bekir el-Verrâk'ın velâyet konusundaki görüşleri ana hatlarıyla Hakîm et-Tirmizî'nin yorumlarına dayanır. Verrâk da onun gibi hakîm kelimesini "velî", hikmeti de "mârifet" mânâsına gelecek şekilde kul-

lanır. Verrâk'a göre hakimler nebîlerin halefidir ve nübüvvetten sonra geriye, şer'î hususları sağlamaştırmaktan ibaret olan hikmetten başka bir şey kalmamıştır. Hikmetin ilk alâmeti susmak ve gerektiği kadar konuşmaktır. Mârifete erişmek isteyen kimsenin öncelikle nefsini mevki ve makam hırsından arındırması gerekir. Mârifet-yakın ilişkisi hususunda yine şeyhi gibi imanla yakın arasındaki ilişkiye dikkat çeken Verrâk, Allah'ın akılla değil kalbin dayanağı ve bir nur olan yakın ile bilinebileceğini söyler. Zira kâmil iman ancak yakın ile gerçekleşir.

Semavî kitapların tamamını okuduğu, tasavvufa dair risâleler kaleme aldığı, aynı zamanda divan sahibi bir şair olduğu kaydedilen Verrâk'ın bir eseri *Risâle fi'l-hikme ve't-tasavvuf* adını taşımaktadır. Eski kaynaklarda zikredilmeyen *Kitâbü'l-Âlim ve'l-müte'allim* de (İskenderiye Belediyesi Ktp., nr. B. 1218) ona nisbet edilmektedir. Bu eseri ilk defa Zâhid Keyserî neşretmiş (Kahire 1939), ardından Rif'at Fevzî Abdülmuttalib ve Ali Abdülbâsî Mezîd tahkik ederek yayımlamıştır (Kahire 2001).

BİBLİYOGRAFYA :

Serrâc, *el-Lüma': İslâm Tasavvufu* (trc. H. Kâmil Yılmaz), İstanbul 1996, s. 60, 256; Kelâbâzî, *Taaruf* (Uludağ), s. 60, 98, 107; Sülemî, *Tabakât*, s. 221; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 350; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 96, 245-246; Kuşeyrî, *Risâle* (Uludağ), s. 149, 241, 315, 347, 555; İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-şafıe*, IV, 165; Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliya* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991, s. 549-554; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikin: Kur'anî Tasavvufun Esasları* (trc. Ali Ataç v.dğr.), II, 325; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 174; Şa'rânî, *et-Tabakât*, I, 91; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, XII, 78; Sezgin, *GAS*, I, 646; B. Reinert, "Abû Bakr al-Warrâq", *Elr.*, I, 265-266; Mustafa Can, "Hakim es-Semerkandî", *DİA*, XV, 193; Gholam-Ali Arya, "Abû Bakr al-Warrâq", *Encyclopaedia Islamica*, London 2008, I, 620-622.

SALİH ÇİFT

VERRÂK, Ebû İsâ

(أبو عيسى الوراق)

Ebû İsâ Muhammed b. Hârûn
b. Muhammed el-Verrâk el-Bağdâdî
(ö. 247/861)

**İslâm kaynaklarında
Mu'tezilî, Şii veya Maniheist
inançlarıyla ilişkilendirilen
kelâm âlimi.**

Hayatına dair yegâne bilgi, ömrünün büyük kısmını Bağdat'ta geçirdiği ve 247'de (861) Bağdat'ın batı tarafındaki Remle'de hapisteyken öldüğü yolundadır (Mes'ûdî, VII, 236). Hapse atılmasının sebebi İslâm'a

saldırı içeren *Kitâbü'z-Zümürü'd* adlı eserinin kaynaklarda, Verrâk'ın arkadaşı ve talebesi olduğu belirtilen ve onun kadar tartışmalı bir şahsiyet olan İbnü'r-Râvendî yanında kendisine de atfedilmesidir. Rivayette göre dönemin sultanı ikisini de huzuruna çağırması, Verrâk'ı hapse attırması, İbnü'r-Râvendî ise kaçmıştır (Hayyât, s. 136). Hayyât *el-İntişâr*'ında (s. 108), Verrâk'ın bir Mu'tezilî iken sonradan Maniheizm'e geçerek düalizm (seneviyye) doktrinini yaydığından söz etmiş, Mes'ûdî, onu Şiîliğe ve özellikle Zeydiyye'ye dair kitap yazanlar arasında saymıştır (*Mürücü'z-zehab*, V, 473-474). İbnü'n-Nedîm eserinde Verrâk'a Mu'tezile âlimleri bölümünde yer vermiş, onun Mu'tezile'ye mensup bulunduğunu, ancak öğretilerinin karışıklığından dolayı düalist diye suçlandığını ve İbnü'r-Râvendî'nin ondan ilim tahsil ettiğini söylemiş (*el-Fihrist*, s. 216), başka bir yerde ise Verrâk'ın müslüman görünerek zındıklığını gizleyen kelâmcılardan olduğunu ifade etmiştir (a.g.e., s. 401). Kâdî Abdülcebbar da birçok müellifin yaptığı gibi Verrâk'ı İbnü'r-Râvendî'yle ilişkilendirmiş ve onun Hz. Peygamber'e hücum eden, peygamberleri yalanlayan zındık ve mühlidler arasında yer aldığını belirtmiştir (*Tesbitü delâ'ili'n-nübüvve*, s. 128, 129).

Verrâk'ın bu şekilde değerlendirilmesine yol açan düşünceleri, Mâtürîdî'nin *Kitâbü'l-Tevhîd*'inin nübüvvet bahsinde ve bilhassa İbnü'r-Râvendî'nin eleştirileri çerçevesinde ele alınıp tenkit edilmiştir (s. 286-294, 300-313). Buna göre Verrâk, Hz. Muhammed'in nübüvvetine Kur'an'la istidlâlde bulunmaya karşı çıkmıştır. Kur'an'da, bir benzerini meydana getirmeleri hususunda Araplar'a meydan okunmasıyla ilgili olarak Araplar'ın fesahat bakımından birbirlerinden farklı olduklarını, Hz. Peygamber'le savaştıktan Kur'an'a benzer bir eser ortaya koymaya vakit bulamadıklarını, teorik konularda derinleşmedikleri için Kur'an'ın meydan okumasına karşılık veremediklerini söylemiştir. Ayrıca Kur'an'ın haber-i âhâdla nakledildiğini ileri sürmüş, Hz. Peygamber'in Kur'an'da mevcut kıssaların yahudi ve hristiyan kaynaklarından alınmayıp önceki peygamberlere vahiyle bildirildiği gibi kendisine de bildirildiği şeklindeki beyanlarına karşılık olarak, Peygamber'in okuma yazma bilmesinin onun başkalarından duyduklarını ezberlemesine engel teşkil etmeyeceğini iddia etmiştir. Bu düşüncelerin Verrâk'a aidiyeti hususu İslâm âlimlerinin ortak kanaati değildir. Mâtürîdî bunları Verrâk'a atfederken Kâdî Abdülcebbar hem

ona hem de İbnü'r-Râvendî'ye ve başkalarına (*Tesbitü delâ'ili'n-nübüvve*, s. 128-129), Şirâzî ise doğrudan İbnü'r-Râvendî'ye atfetmiştir. Ancak zikredilen bu düşüncelerin Verrâk'ın adının unutulmasından sonra İbnü'r-Râvendî'ye atfedilmeye başlandığı görüşü daha doğru olmalıdır (*Anti-Christian Polemic*, s. 24-25).

Hakkında ileri sürülen "Şii, Mu'tezilî, zındık, mühlid, Mecûsî, düalist, Maniheist" gibi suçlamalara rağmen Verrâk'tan sonra gelen birçok müellif eserlerinde onu kaynak olarak göstermekten çekinmemişlerdir. Nitekim İmam Eş'arî düalistlerden (*İlk Dönem İslâm Mezhepleri*, s. 267, 269), Mes'ûdî Zeydiyye'den (*Mürücü'z-zehab*, V, 473-474), Abdülkâhîr el-Bağdâdî Hişâmîyye'den (*Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 61, 63), Bîrûnî yahudi mezheplerinden (*The Chronology*, s. 278-279) ve Şehristânî de *el-Milel ve'n-nihal*'inde Mazdek ve Mani dinlerinden (s. 269, 275-276) bahsederken Verrâk'ın metinlerini kullanmışlardır. Eserlerine yönelik müstakil reddiyelerin yanı sıra ondan iktibaslarla bulunan bazı müellifler de Verrâk'ın Kur'an ve peygamberlik hakkındaki kanaatlerini eleştirmişlerdir. Mâtürîdî'den başka İsmâil b. Ali en-Nevbahtî'nin Verrâk'ın *el-Ğarîbü'l-meşriki* adlı eserine dair reddiyesi ve Kâdî Abdülcebbar'ın *Tesbitü delâ'ili'n-nübüvve*'sinde onun Hz. Peygamber ve Kur'an hakkındaki görüşlerini eleştirmesi bunlar arasında sayılabilir (s. 128-129).

Klasik kaynaklarda Verrâk hakkında ortaya konan bu karmaşık portrenin yanında onunla ilgili modern yaklaşımlara gelince, C. Colpe onun Maniheist olduğuna dair bilgiyi doğru kabul etmiştir. S. Stroumsa da bu hususta Colpe'ü takip ederek Verrâk'ın Maniheizm'i benimsediğine dair kabulü destekleyen üç gerekçe ileri sürmüştür. Bunlardan birincisi Hayyât'ın *Kitâbü'l-İntişâr*'ında ona sürekli düalist olarak gönderme yapmasıdır. İkincisi, Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin *el-Ğarîbü'l-meşriki*'den yaptığı alıntılarda Maniheizm'de âdil olmayan Tanrı'ya izâfeten kullanılan "sefih" ve Maniheist mitte önemli bir şahsiyet olan "Doğulu yabancı" gibi tabirlerin geçmesidir. Üçüncü gerekçe Mâtürîdî'nin Verrâk'tan naklen Maniheist mitlerin doğru bir anlatımını vermiş olmasıdır (*Anti-Christian Polemic*, s. 20-21). Buna karşılık David Thomas, Stroumsa'nın gerekçelerinden yalnızca, Verrâk'ın Hristiyanlık kadar Maniheizm hakkında da derin bilgiye sahip bulunduğunu gösteren gerekçeyi ikna edici bulmuş, ancak bu gerekçenin onun bir Maniheist olduğunu ispatlaya-